

GERMAN LITERATURE FROM ROMANIA IN THE NATIONAL CONTEXT

Radu Pavel Gheo, PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: The paper focuses on the status of the German writers from Romania, before and after 1989, and their complex relationships with the Romanian literature and culture. It also questions the Romanian-German writers' literary identity from a national and cultural perspective. Although the popular definition of a national literature generally associates it with a national language (the language of the ethnic majority), the so-called minority literature of the German writers from Romania challenges this definition. The theorists, the literary critics, and even the authors involved in the dispute offer contradictory opinions on the subject, thus confirming the ambiguous position these writers hold in the intermediary space encompassing both the German and the Romanian cultures. The paper analyses further the cultural connections between the Romanian and the German-Romanian writers (mainly during the Communist period). A short survey of the status granted to the German-Romanian writers in the literary histories and dictionaries of the Romanian literature throughout the last decades completes a comprehensive image of a literature that challenges the traditional, language-centred definition of a national literature.

Keywords: *Romanian-German, literature, nation, literary history, belonging.*

În comentariile critice și istorice despre literatura de limbă germană din România sau despre scriitorii de limbă germană originari din România apare adesea o întrebare aparent ineluctabilă: cărei literaturi (naționale) îi aparțin operele și autorii în cauză? Celei române sau celei germane? Din punct de vedere lingvistic, e evident că autorii în cauză, scriind în germană, aparțin – cel puțin din această perspectivă – culturii germane. Iar cum literatura este o artă a cuvântului, creațiile literare sunt categorisite sistematic în funcție de limba în care au fost scrise, limba fiind considerată, herderian, o reflexie a spiritualității unei națiuni și a unei culturi. O astfel de definiție e un loc comun – dar tocmai asta ar trebui să ne pună pe gânduri. Relativitatea și volatilitatea unor concepte precum „spiritualitate“ și „națiune“ îndeamnă la o analiză mai profundă a problemei, căci excepțiile, autorii inclassificabili, cu dublă sau triplă apartenență națională ori plurilingvi, sunt suficient de numeroși pentru a submina o atare clasificare. O dovedesc și opiniile contradictorii referitoare la statutul literaturii germane din România. Câteva dintre ele sunt reproduse critic de Cosmin Dragoste în lucrarea sa *Herta Müller – metamorfozele terorii*, apărută la Editura Aius PrintEd din Craiova în anul 2007.

Primul lucru care se remarcă în afirmațiile citate de autor este acela că, după cum afirma Gerhard Csejka, termenul de „literatură germană din România“ se referă la „literatura de după 1920, a întregii minorități germane de pe teritoriul României Mari“ (Dragoste 2007, 20; citat preluat de autor din Anton Schwob, Brigitte Tontsch, *Die Siebenbürgische-Deutsche Literatur als Beispiel einer Regionalliteratur*, Böhlau Verlag, Köln, 1993, p. 55), opinie ce apare, printre alții, și la Olivia Spiridon: „sintagma *literatură germană din România* este valabilă pentru perioada de după Primul Război Mondial“ (Spiridon 2012, 10). În ceea ce privește apartenența acestei literaturi, C. Dragoste amintește că „Heinrich Stiehler se situează pe o poziție unică, opinând că literatura germană din România ar aparține literaturii române, întrucât a luat naștere în România. Iar Hans Bergel crede că această literatură ar aparține literaturii germane“; tot el precizează apoi că „Problema este departe de a fi rezolvată. Înșiși

autorii operelor care se încadrează în acest fenomen au o poziție indecisă, ambiguă, refuzând o opinie tranșantă. În orice caz, toți se simt mai apropiați de literatura germană, mult mai puțin de cea română“ (Dragoste 2007, 23). Este foarte probabil ca ezitarea acestor scriitori, refuzul opțiunii unice, să fie o consecință naturală a condiției lor ambigue, dar – tocmai de aceea – și fertile, de autori între patrii, condiție ce le-a structurat creația și viziunea asupra lumii. Fiindcă, dacă în plan lingvistic lucrurile sunt oarecum clare, în plan cultural e greu să ignori dubla apartenență a acestor scriitori crescuți și educați în România, adesea bilingvi, mulți dintre ei traducători literari de prima mână din română în germană și, în același timp, interesați de realitatea românească, pe care o reflectă în creația lor chiar și la mulți ani după ce au emigrat în Germania. De aceea, referindu-se la literatura lor, Olivia Spiridon o numește „literatură germană originară din România“ (Spiridon 2012, 28), iar Cosmin Dragoste preia un termen propus de profesorul George Guțu „și pe care“, spune cel dintâi, „l-am găsit întemeiat“, acela de „literatură de expresie germană din România“ (Dragoste 2007, 24).

Acești termeni, în complexitatea pe care o implică, reflectă mai bine o realitate care nu este și nici nu are cum să fie simplă. Iată, de exemplu, cum sintetizează Valentina Glajar opiniile criticilor germani asupra literaturii în discuție:

„Deși acești autori au fost adesea marginalizați de critica literară dominantă, fiind considerați estici și străini de realitățile occidentale, criticii literaturilor minoritare n-au abordat sau analizat decât rareori literatura scrisă de autorii de limbă germană din Europa Centrală și de Est. Mulți critici germani au rețineri în a considera această literatură drept germană, deoarece «germanitatea» ei se definește într-un context cultural și politic est-european, iar evidențierea «alterității» acestor autori de către critica literaturilor minoritare nu este nici ea adecvată, de vreme ce originea lor etnică este cea germană“ (Glajar 2004, 1).

Este evident că această apartenență inițială (aș zice chiar originară) la România – prin naștere, dar și prin tematica abordată – a împiedicat critica din Germania să adopte fără rețineri literatura de expresie germană din România ca literatură germană „pură“. E o dovadă în favoarea ideii că factorul lingvistic, în ciuda rolului său predominant în încadrarea unei opere literare într-un cadru național anume, nu este și unul determinant. Opinia lui Cosmin Dragoste, care spune că „oricâtă deschidere ar arăta, critica germană nu este pregătită cu adevărat să integreze pe deplin și literaturile din afara granițelor“ (Dragoste 2007, 66), este valabilă în cazul multor culturi naționale. Iar opera scriitorilor de limbă germană originari din România, chiar dacă azi cei mai mulți dintre ei sunt cetățeni germani, stabiliți în Germania, e într-adevăr o piatră de încercare pentru criticii interesați de „germanitatea“ sau „românitatea“ unor astfel de texte. Ele sunt scrise în limba germană, aparțin unor autori recunoscuți drept etnici germani și deveniți cetățeni germani, dar cronotopii și tematica specifice lor sunt în continuare românești. Olivia Spiridon remarcă „persistența tematicii legate de România și în proza publicată în Vest“, spunând că „au apărut o serie de romane și povestiri care relatau experiența dictaturii, a pierderii locului de baștină în favoarea unei existențe în provizoratul migrației“ (Spiridon 2012, 28), realitate ce evidențiază problema identitară a scriitorilor germani din România, una mult mai acută decât ar părea la prima vedere, căci identitatea lor germană, de *etnici* germani, se dovedește strâns legată tocmai de originea lor, de un *Heimat* aflat în România. Dincolo de etichete și clasificări pe criterii etno-lingvistice, asta au simțit și criticii, și cititorii germani, după cum remarcă, printre alții, Orsolya Nagy-Szilveszter: „În

Germania s-a pus adesea problema dacă scriitorii imigranți româno-germani au într-adevăr dispoziția să scrie despre Germania și contextul, realitatea oferită de această țară“ (Nagy-Szilveszter 2011, 232). Este clar că nici opinia critică majoritară din Germania, nici cea din România nu ajung la un acord în privința autorilor așa-numiți *rumäniendeutsche*, „germani români“, cum n-o fac nici scriitorii în cauză. La Richard Wagner, de exemplu, întâlnim uneori afirmații extrem de tranșante, cum este cea de mai jos:

„Scriitorul care aparține unei minorități germane și care se ia cât de cât în serios în plan literar trebuie să se înțeleagă pe sine ca scriitor german, ca parte a întregii literaturi germane. Fapt care se repercutează asupra scrisului său și asupra conștiinței sale de sine. [...] Descrierea identității colective a minorității nu redă în suficientă măsură identitatea unui scriitor provenit din rândurile acesteia. Limba sa nu este în mod necesar cea a minorității, ci este limba literaturii germane“ (Wagner 2006).

Și totuși, pe parcursul analizei sale, Wagner admite că „la scriitorii germani din România se pot constata unele aspecte comune“, pe care le enumeră: „relația cu compatrioții (șvabii bănățeni, sașii din Transilvania), cu regiunea de origine (Banat, Transilvania), cu țara România și cultura acesteia, cu literatura și cultura germană, cu istoria culturală a Imperiului Habsburgic“ (Wagner 2006).

Apoi, spre finalul eseului citat, prozatorul german face două afirmații care demonstrează ambiguitatea statutului său și al celor asemenea lui. Referindu-se la comunitatea celor numiți generic *rumäniendeutsche*, el spune că „majoritatea germanilor din România, sași sau șvabi, au emigrat, prezența acestei minorități în România s-a redus la nivelul unei mărimi de dimensiuni simbolice. Germanii din România și-au pierdut practic existența lor istorică reală“ (Wagner 2006). Prin această declarație Richard Wagner admite implicit legătura inextricabilă între identitatea etnicilor germani din România și prezența lor în spațiul românesc. Mai apoi, când vorbește despre statutul scriitorilor de limbă germană din România emigrați în Germania, tot el remarcă faptul că „pe piața literară ei concurează la egalitate cu colegii lor autohtoni [din Germania – n.n.]. Ceea ce nu-i face nici pe departe autohtoni. [...] Acest model semnifică faptul că un minoritar nu se poate identifica nicăieri pe deplin“ (Wagner 2006). Caracterul hibrid al scriitorului minoritar și dubla sa apartenență – care uneori provoacă, paradoxal, și o dublă excludere – sunt astfel recunoscute de Wagner, în ciuda năzuinței sale spre centru.

În ceea ce privește raporturile acestor autori cu spațiul literar românesc și gradul lor de apartenență la acest spațiu, am văzut deja că părerile sunt împărțite. O perspectivă de o altă factură decât cele anterioare este cea a criticului și istoricului literar Stefan Sienerth, etnic sas originar din România și emigrat în anii 1980 în Germania. Sienerth consideră că apartenența autorilor în discuție la cultura română nu poate fi pusă nicidecum la îndoială. Într-un interviu acordat lui Cristian Cercel, el amintește că acești scriitori „au avut un rol deosebit în diseminarea culturii române în spațiul german“ (Sienerth 2007) prin traducerile lor competente, de cunoscători ai ambelor culturi, română și germană, menționează conceptul de „intermediaritate“, asociat de Dieter Schlesak cu scriitorii germani din România, iar apoi, când este întrebat, direct și concret, dacă Aktionsgruppe Banat face parte din literatura română, spune: „Eu cred că da. Faimoasa antologie editată de Peter Motzan, *Vânt potrivit până la tare*, i-a influențat extrem de tare pe scriitorii optzeciști români. Este unul din puținele

cazuri în care o literatură mică și marginală, cum era cea a germanilor din România, a influențat o literatură mare“ (Sienerth 2007). În contextul dat, merită amintit că antologia de poezie în discuție, apărută în traducerea lui Ioan Mușlea la Editura Kriterion din București în 1982, beneficia de o prefață a criticului Mircea Iorgulescu, în care acesta se întreba retoric: „Să fie oare întâmplător că tinerii poeți germani cuprinși în această antologie sunt – sub aspect nu numai temporal – perfect sincronizați cu marile schimbări petrecute în poezia românească la jumătatea deceniului 60-70 și după aceea? Nicidecum“, răspundea criticul, care observa totuși și că „există o serie de deosebiri de natură să particularizeze pregnant cele două fenomene“ (Motzan, 1982, 5). Și, într-adevăr, în același an, într-o sincronizare relevantă, apărea la Editura Litera *Aer cu diamante*, antologia poezilor optzeciști români Mircea Cărtărescu, Traian T. Coșovei, Florin Iaru și Ion Stratan.

Tot Stefan Sienerth subliniază în interviul citat mai sus și problema fundamentală a definirii identității unui scriitor:

„Până la urmă, e vorba de criteriile folosite pentru a decide dacă cineva aparține unei literaturi sau nu, dacă cineva intră ori nu intră într-un dicționar al literaturii române. Dacă unul dintre criterii este limba în care scrii, atunci scriitorii germani originari din România nu sunt parte a literaturii române. Dacă însă trecem granița lingvistică, situația este alta. Uitați-vă la Elveția: literatura elvețiană e scrisă în franceză, în retoromană, în italiană, în germană. Ori la Belgia. Apoi, dacă vorbim despre literatura bănățeană ori despre alte literaturi regionale din România, nu putem să ne referim doar la literatura în limba română. Aktionsgruppe Banat aparține literaturii bănățene, dar nu aparține literaturii române?“ (Sienerth 2007)

Criticul enunță aici foarte clar artificialitatea restricțiilor lingvistice în definirea identității unui autor, cu o referire concretă la Aktionsgruppe Banat. Din argumentația lui se deduce însă și o altă problemă: ineficiența monoculturalismului de tip etno-lingvistic în condițiile unei realități multietnice, multiculturale și plurilingvistice, așa cum este cea din România – și din majoritatea statelor naționale.

E evident că legăturile acestor scriitori cu România și cu literatura română nu pot fi respinse ori ignorate. Nu le ignoră nici critica literară din Germania sau din România, nici autorii implicați în discuție. Însă nu este încă foarte limpede în ce măsură aceste elemente determină validarea unei apartenențe la literatura română (adică și la literatura română). Subiectul este în continuare unul controversat. În lucrarea sa dedicată operei Hertei Müller, Cosmin Dragoste emite ipoteza că „literatura română nu a revendicat *niciodată* literatura produsă de către scriitorii germani din România. Astfel, această literatură rămâne, pe mai departe, cantonată în *nicăieri*“ (Dragoste 2007, 24). Însă lucrurile nu stau tocmai așa. E drept că în prezent prezența scriitorilor de limbă germană în România este firavă, căci destrămarea comunităților de etnici germani a fost dublată de o reducere masivă a activității literare în limba germană. Însă în perioada anterioară valului de emigrări în R.F.G. scriitorii de limbă germană din România nu s-au manifestat într-o deplină izolare față de scriitorii români și nici n-au fost decuplați vreodată de realitățile culturale (și sociale) românești.

În perioada comunistă toți scriitorii deveneau la un moment dat, după publicarea a două volume (sau a unui volum de debut laureat al unui premiu de prestigiu), membri ai Uniunii Scriitorilor din România. Chiar dacă instituția era inevitabil controlată de organismele politice, ea își avea – și se lupta să-și păstreze – o anumită independență. Scriitorii așa-

numitelor „naționalități conlocuitoare“ aparțineau aceleiași asociații profesionale naționale, iar în 2010 autori emigrați, precum Herta Müller, Richard Wagner, William Totok, figurau în continuare printre membrii filialei timișorene a U.S.R., alături de alți scriitori de limbă germană (dar și maghiară ori sârbă) ce trăiesc în România. Cărțile scriitorilor aparținând altor etnii se publicau de obicei – dar nu exclusiv – în limba în care erau scrise, la Editura Kriterion, editură dedicată literaturii de limbă germană, maghiară, sârbă din România, și apăreau adesea și în traducere românească. Editurile locale, atâtea câte erau, încercau și ele să promoveze literatura regională, indiferent de limba în care era scrisă. De multe ori traducerea românească a volumelor respective avea câte o prefață aparținând unui autor român. *Meșterul Jakob și copiii săi* al șvabului bănățean Adam Müller-Guttenbrunn (Editura Kriterion, 1981) apare cu o prefață a unui alt scriitor bănățean, Sorin Titel. Romanul sasului Otto Fritz Jickeli *Cronica unei familii de sași ardeleni* (Editura Kriterion, 1985) are o prefață scrisă de Petre Sălcudeanu, din care cităm: „Scris într-un stil simplu, aproape egal, fără a cultiva înfloriturile lingvistice, într-o tradiție clasică a prozei ardeleni, romanul lui Otto Fritz Jickeli face parte din familia acestor mari prozatori în frunte cu Rebreanu. Apariția cărții în limba română se cere deci salutată cu căldură, sentimentele scriitorimii române față de literatura confrăților de altă naționalitate trăitori pe acest pământ fiind nu numai de sinceră prietenie, dar și de real respect“ (Sălcudeanu 1985, 8-9). Deși textul este îmbâcsit de retorica cu caracter ideologic specifică epocii, se remarcă încercarea de asociere a autorului sas cu literatura de limbă română (și nu numai) dintr-un spațiu cu un anumit specific regional. La fel, *Plugul de lemn* (Editura Kriterion, 1982), carte scrisă de brașoveanca Thusnelda Henning-Hermann, beneficiază de o prefață a criticului Mircea Zăciu, care vorbește despre „imaginea unui țăran ardelean“, „burguri transilvane“ și „atmosfera transilvană“, pomenește de „literatura săsească“, o încadrează pe autoare în epoca sa literară prin asociații cu alți scriitori din România – și nu doar români – (Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Oscar Walter Cisek, Aron Tamási, Victor Papilian), iar în final o compară cu Agârbiceanu și rezumă romanul astfel: „e aici viața unei etnii ale cărei virtuți s-au contopit definitiv în huma unei istorii comune“ (Zăciu 1982, v-xi). După cum se vede, a existat o tendință de asimilare a literaturii din România scrisă în alte limbi, de plasare a ei, într-o perspectivă comparatistă și istorică, alături de literatura scrisă în română. Ea a fost determinată parțial de directivele politice ale epocii, responsabile și pentru sintagma de „naționalități conlocuitoare“, dar nu numai de ele – și, oricum, acest fapt nu poate anula existența realității respective.

Ar fi greșit să presupunem *a priori* absența contactelor între scriitorii din România doar pe baza faptului că scriau în limbi diferite. Diferența aceasta nu înseamnă automat incomunicabilitate, de vreme ce majoritatea scriitorilor cu alte limbi materne sunt absolvenți ai unor facultăți de Filologie, cu studii făcute (și) în limba română. De fapt existența legăturilor se poate certifica foarte ușor. Într-un studiu scurt, dar dens, intitulat „*Vânt potrivit până la tare* – influența literară a «Grupului de Acțiune Banat» asupra «Generației '80»“ și apărut în revista *Vatra*, Tanja Becker menționează câteva fapte concrete legate de raporturile scriitorilor de limbă germană cu scriitorii de limbă română din România, care dovedesc existența unor contacte – altfel firești – și schimburi culturale, nu știm cât de consistente, dar în mod sigur constante. Studiul se concentrează în esență asupra impactului faimoasei antologii a lui Motzan asupra literaturii optzeciștilor români, dar nu se limitează la atât. „Antologia *Vânt potrivit până la tare* (1982) alcătuită de Peter Motzan și tradusă în românește

de Ioan Mușlea (incluzând, între alte nume, pe Richard Wagner, Anemone Latzina, Wiliam Totok, Franz Hodjak și Johann Lippet) a avut un extraordinar impact asupra căutărilor poeziei noastre, prin limbajul, problematica și atitudinea ei insurgentă, cu evidente implicații anticomuniste“ (Crăciun 1998, 39), scrie Gheorghe Crăciun, citat de Tanja Becker. Autoarea studiului amintit menționează și comentariul Simonei Popescu, poetă și prozatoare ce aparține mai degrabă așa-numitei generații nouăzeciste: „Lansaserăm și niște teorii pe atunci, cum că amicii noștri mai vârstnici, optzeciștii, nu-și respectaseră destul programul teoretic, că nu democratizaseră destul limbajul, poezia, că nu erau destul de subversivi! Ne plăceau pe atunci mai mult poeții germani din România decât cei de la Cenaclul de Luni, de pildă“ (Popescu 1998, 166). Comparația pe care o face Simona Popescu ignoră granițele etno-lingvistice și reclamă în subsidiar o apartenență comună a termenilor comparației la spațiul poeziei contemporane din România – fiindcă, evident, discuția se poartă pe teritoriul poeziei din țară și al realității la care se referă ea, implicând o subversivitate necesară față de acea realitate.

Ion Bogdan Lefter face și el o analiză a receptării antologiei tinerilor poeți germani într-un text din 2012, destinat să devină prefața noii ediții a cărții. Criticul sintetizează impactul aceluși eveniment editorial și sincronicitatea lui cu ceea ce se întâmpla în literatura de limbă română la începutul anilor optzeci: „Apariția *Vântului potrivit până la tare* furnizează transpunerea în românește a «nemților tineri» și favorizează joncțiunea“. I.B. Lefter subliniază un fapt evident: „Similitudinile de atitudine sunt vizibile pe toată gama. Încât, dacă până la *Vântul potrivit...* lecturile merseseră mai ales într-un sens, tinerii germani fiind la curent cu noutățile literare românești, rareori invers, acum autorii de ambe părți se citesc reciproc, fac cunoștință directă, își identifică o bază comună de opțiuni literare, morale, politice“ (Lefter 2012). În același text, în contextul colaborării dintre scriitorii de limbă germană și română, el amintește și de ancheta realizată de revista *Neue Literatur* printre scriitorii români în urma apariției antologiei, anchetă intitulată *Diferențe și asemănări (Unterschiede und Ähnlichkeiten)*:

„Setul de răspunsuri, de fapt de articole substanțiale, e tradus și publicat în două numere consecutive ale revistei de limbă germană. Semnează: Mariana Marin, Matei Vișniec, Mircea Cărtărescu, Dan Petrescu, Ioan Buduca (în nr. 5, mai 1983, pp. 23-31), Traian T. Coșovei, Elena Ștefoi, Liviu Antonesei, Ion Bogdan Lefter și, la final, de-o vârstă cu Anemone Latzina, Nicolae Prelipceanu (în nr. 6, iunie 1983, pp. 27-34). [...] Colegii de generație «majoritari» sunt la unison, întâmpinând antologia sărbătorește“ (Lefter 2012).

Olivia Spiridon consideră, la rândul-i, că poezia germană a avut un impact cert nu doar în spațiul german, ci și în mediul literar românesc: „Chiar dacă literatura germană din România a fost receptată mai mult de critica literară germană decât de masa cititorilor germani din România, poeziile apărute începând cu ultimii ani 1960 [*sic!*] nu au rămas fără ecou la colegii de breaslă din România“ (Spiridon 2012, 20). Ea îl menționează, printre alții, pe Mircea Cărtărescu, care vorbește despre antologia realizată de Motzan în *Postmodernismul românesc*. Și, într-adevăr, Cărtărescu certifică în studiul său impactul acestui volum asupra poezilor de limbă română din epocă, incluzându-l printre textele semnificative ale postmodernismului din România:

„O influență neașteptat de mare asupra poeziei optzeciste și mai ales postoptzeciste a avut antologia *Vânt potrivit până la tare*, apărută în 1982 și reunind versurile a zece tineri poeți germani din România. [...] Antologia poezilor germani trebuie considerată la fel de importantă pentru poezia anilor '80 ca și *Aer cu diamante sau Cinci*. Ea a constituit un șoc la vremea ei pentru poezii români și a făcut imediat foarte populare în mediile poeziei tinere câteva nume: Richard Wagner, Franz Hodjak, Johann Lippet, ca și pe cel al poetei Anemone Latzina“ (Cărtărescu 1999, 395).

Folosind aceeași grilă comparatistă, ce permite afilierea acestor scriitori la literatura română, el scrie că „mai apropiat în spirit de Dinescu și de optzeciști este Franz Hodjak“ (Cărtărescu 1999, 398) și conchide: „Din păcate pentru cultura română, aproape toți poezii germani au părăsit țara în anii '80, continuându-și (în cazul multora cu succes) activitatea poetică în Germania reunificată“ (Cărtărescu 1999, 399). Regretul manifest al lui Cărtărescu conține și o recunoaștere implicită, afirmată firesc, a apartenenței poezilor germani din România la spațiul culturii române. Aceeași recunoaștere o găsim și la Radu G. Țeposu: „Aici trebuie să facem însă o apropiere, care e chiar în firescul lucrurilor, între poezii români ai generației '80 și confrății lor germani din România, afirmați în aceeași perioadă (mai exact, în jurul anului 1975), fiind de altfel cu toți de aceeași vârstă“ (Țeposu 1993, 17). Criticul și istoricul literar optzecist vede, dincolo de deosebirile de limbă, asupra cărora nici nu insistă, o afinitate de tip generaționist, un specific de grup determinat de condițiile sociale și istorice, ce îi unește pe poezii de limbă română și germană. Așadar, opinia lui Cosmin Dragoste cum că literatura română nu i-ar fi revendicat niciodată pe scriitorii de limbă germană e oarecum exagerată, deși e drept că nu a existat o recuperare sistematică și metodică a operei acestor autori în cadrele culturii române sau o discuție aplicată asupra statutului creației și personalității lor artistice.

Studiul Tanjei Becker, citat mai sus, oferă încă o perspectivă: cea a autorilor germani asupra literaturii române, de care cei dintâi nu erau deloc izolați și pe care nu o ignorau. Cercetătoarea citează o antologie în limba germană, *Wortmeldungen. Eine Anthologie junger Lyrik aus dem Banat*, coordonată de Eduard Schneider și apărută în Timișoara, la Editura Facla, în anul 1972, în care autorii incluși vorbesc despre scriitorii care i-au influențat sau le-au stârnit interesul: „Interesant este faptul că «Grupul de Acțiune Banat» nu numește în antologia *Wortmeldungen* printre autorii săi preferați nici un autor german din România, în afară de Anemone Latzina, dar pe lângă autori germani și austrieci precum Bertolt Brecht și Peter Handke, nominalizează și câțiva autori români, de exemplu Lucian Blaga, Marin Sorescu și Ana Blandiana“ (Becker 2012, 48).

Apoi, referindu-se la perspectiva „subiectivității angajate“ a poezilor incluși în antologie, T. Becker remarcă faptul că „în postfața volumului *Vânt potrivit până la tare*, Peter Motzan îi numește pe Mircea Dinescu, care în principiu nu aparține «Generației '80», și pe Traian T. Coșovei drept reprezentanți ai acestei subiectivități angajate“ (Becker 2012, 49), ceea ce dovedește existența la poezii germani din România a unui interes pentru lirica românească și evoluția ei. Motzan vorbește de fapt mai pe larg (probabil și dintr-o necesitate ideologică, inevitabilă în epocă) despre raporturile dintre literatura germană din România și literatura sau cultura română, uneori într-o exprimare ce îi apropie discursul de „limba de lemn“ a epocii, dar fără a deforma totuși o realitate validă: „Conviețuirea seculară cu populația majoritară românească s-a concretizat într-un firesc proces de relații interetnice, de

schimburi fructuoase de valori spirituale, dialogul intensificându-se – nu numai în sfera literaturii – după 1918“ (Motzan 1982, 158-159).

În continuarea analizei sale asupra raporturilor dintre tinerii scriitori de limbă germană și cei de limbă română din România, Tanja Becker amintește paginile dedicate literaturii române tinere din anii 1980 (poeți tineri din Cluj și Sibiu, Mircea Nedelciu, Ion Bogdan Lefter sau Mariana Marin) în revista literară germană *Neue Literatur*, precum și ancheta amintită mai sus, realizată de aceeași revistă în două numere consecutive, 5 și 6 din 1983, printre tinerii scriitori români. La final cercetătoarea nu uită să sublinieze un alt aspect al relațiilor menținute constant între scriitorii de limbă română și cei de limbă germană originari din România, unul poate mai puțin evident (amintit totuși de Peter Motzan încă din 1982), însă extrem de important în special pentru promovarea literaturii române în spațiul german:

„Autorii de limbă germană din România au deschis colegilor români, după 1989, drumul spre mediile literare germane. Aproape toate traducerile literaturii române în germană au fost și sunt încă făcute de colegii germani din România ai autorilor și nu de traducători formați doar pe teritoriul Germaniei, care să fi învățat româna ca limbă străină sau ca a doua limbă. Așa a găsit Mircea Cărtărescu în Gerhardt Csejka un traducător congenial al Nostalgiei, apărută în Germania încă din 1997, traducătorul respectiv lucrând în momentul de față la trilogia Orbitor“ (Becker 2012, 50-51).

Faptul că toți acești scriitori trăiau în aceeași țară, erau supuși aceluiași regim și împărtășeau aceleași experiențe se dovedește aici mai important decât limba în care scriau. O sugerează la un moment dat, într-o analiză retrospectivă, și unul din membrii faimosului Aktionsgruppe Banat, Ernest Wichner, în prefața antologiei de texte *La început a fost dialogul*, unde vorbește de programul social inerent acestui grup literar:

„Așa cum noua stângă din Germania de Vest o ceruse, textele literare trebuiau să fie relevante din punct de vedere social, trebuiau să aibă ca efect schimbarea de mentalități. [...] Peisajul cultural româno-german urma să fie spațiul nostru de experimentare, deoarece cândva scânteia urma să sară și înspre societatea majoritară românească, iar asta cu toate că tinerii poeți români de aceeași vârstă cu noi [...] reacționau dezinteresați sau chiar scârbiți la orice problematizări politice“ (în Bernic, Wichner 2013, 6-7).

Solidaritatea de generație (ca realitate sau – aici – ca aspirație) este considerată mai importantă decât granițele etno-lingvistice. Pentru toți acești autori de limbă germană spațiul de manifestare comun este cel al României, iar publicul căruia i se adresează ei trăiește în România.

Scriitorii români apăreau în revistele de limbă maghiară ori germană din România, scriitorii germani publicau în revistele literare în limba română, vârstele apropiate și educația comună îi făceau să aibă aceleași interese, adesea și aceleași lecturi, iar scrierile lor reflectau și comentau aceeași realitate istorică și socială. E suficient să răsfoim antologia literară amintită anterior, *Vânt potrivit până la tare*, ca să vedem aceste conexiuni și inserarea poezilor de limbă germană în spațiul cultural românesc. Iată, de exemplu, Franz Hodjak îi dedică scriitorului A.E. Baconsky un poem cu titlu omonim sau scrie despre Vama Veche și rememorează nostalgic litoralul Mării Negre, Rolf Frieder Marmont îl pomenește pe „hâtrul Anton Pann/ viclean născocitor de snoave“ ori evocă „Dobrogea, țară a umbrelor“

(„*Schattenreich Dobrudscha*“), iar Johann Lippet, într-un fragment din extinsul său poem autobiografic „Biografie. Un model“ („*Biographie. Ein Muster*“) scrie:

„acasă multe erau acum altfel
 și drumul peste ape era lung
 și-atunci s-a pus problema
 să devenim austrieci
 să devenim australieni
 sau să o luăm spre casă
 și maică-mea și taică-meu
 s-au hotărât să pornim spre casă [...]
 am strigat
 că nu mai vreau să stau aici să mor
 că vreau în România
 un nume
 pe care nu-l știam decât
 de câteva săptămâni...“

Dincolo de aceste contacte, colaborări și influențe reciproce, în demersurile de cartografiere a activității literare din România autorii de limbă germană (dar și maghiară, sârbă, ucraineană etc.) au fost asimilați sistematic spațiului literar românesc, cel puțin înainte de 1989, în lucrările monografice ori lexicografice de amploare, cum sunt istoriile literare sau dicționarele de literatură română. Aici însă trebuie să nuanțăm: istoriile literare apărute după 1945 nu amintesc întotdeauna creațiile apărute în alte limbi decât româna dacă nu sunt scrise de etnici români. Alexandru Piru menționează totuși în *Istoria literaturii române de la început până azi*, volum apărut în 1981 la Editura Univers, existența autorilor aparținând naționalităților conlocuitoare și face o listă cu câțiva autori de limbă maghiară și germană din România. În *Dicționarul cronologic. Literatura română*, coordonat de I. C. Chițimia și Al. Dima și publicat în 1979 la Editura Științifică și Enciclopedică, care este de fapt un melanj de dicționar, istorie a culturii române scrise și istorie a literaturii, sunt incluși fără rezerve toți autorii de altă limbă și etnie decât cea română, dar care trăiesc sau au trăit pe teritoriul actual al României. În volumul al treilea din *O istorie a literaturii române*, dedicat perioadei 1944-1984, Ioan Rotaru îi include și el – chiar dacă doar într-o rapidă trecere în revistă – pe „reprezentanții naționalităților conlocuitoare, maghiari și germani“ (Rotaru 1987, 577), iar pe parcursul lucrării sale, atunci când analizează o anumită perioadă literară sau o tendință din literatura epocii, enumeră, alături de autorii români, și scriitorii de alte limbi și etnii din România, fără a-i diferenția neapărat de cei dintâi.

Interesant este că după 1989 prezența scriitorilor germani și maghiari în istoriile literaturii române se reduce din ce în ce mai mult. Emigrarea multora dintre ei (mai ales a celor germani) nu este o explicație suficientă pentru acest fenomen. Se remarcă mai degrabă o revenire la criteriile de selecție propuse implicit de George Călinescu: cel lingvistic și cel etnic. Ion Negoitescu (într-o *Istorie literaturii române* nedefinitivă, scrisă înainte de 1989, dar publicată în România abia în 1991) statutează explicit că principiile fundamentale de selecție folosite de el sunt cel etnic și cel lingvistic: „Avem în vedere mai ales faptul că la baza ei [a *Istoriei...* sale] stă un gând precis și stăruitor [...]: ce ne spune literatura română

asupra ființei noastre axiologice, adică ce suntem noi românii și cum ne prezentăm noi sub confruntarea istoriei“ (Negoițescu 1991, 9). În a sa *Istorie critică a literaturii române* Nicolae Manolescu mizează strict pe criteriul lingvistic (ba chiar combinat, și mai restrictiv, cu cel teritorial): „Noi n-am avut, ca slovacii, mai multe limbi literare și, la urma urmelor, creațiile în alte limbi decât româna nici nu sunt foarte numeroase“ (Manolescu 2008, 26). Iar Ion Rotaru publică după 1989 o variantă extinsă și revizuită a *Istoriei...* sale, în șase volume masive, în care elimină referințele la autorii de altă limbă decât româna, existente în ediția anterioară, publicată în perioada comunistă. Până și excepțiile sunt doar parțiale: în *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism* (Editura Saeculum I.O., București, 2000) Dumitru Micu îl introduce pe poetul Cristian Wilhelm Schenk, stabilit în Germania, dar amintește că este un autor bilingv și scrie nu doar în germană, ci și în română, justificând astfel includerea sa printre autorii români tot prin apelul la criteriul lingvistic. Singura excepție remarcabilă o reprezintă criticul timișorean Cornel Ungureanu, care propune de fapt o nouă perspectivă asupra delimitării și evaluării spațiilor literare. Intitulată semnificativ *Geografia literaturii române, azi*, lucrarea lui C. Ungureanu este centrată pe specificul cultural regional, iar autorul propune o cartografiere diacronică și sincronică a literaturii regiunilor din România, una care să nu facă abstracție nici de vecinătăți, influențe, schimburi culturale, deschideri, nici de aportul tuturor scriitorilor (și artiștilor) unei regiuni tradiționale, recunoscută ca atare, la coagularea aceluia specific. Astfel, din volumul dedicat Banatului și apărut la Editura Paralela 45 în 2005 nu lipsesc autorii de etnie germană din Aktionsgruppe Banat, nici precursorii literari ai acestora, dar nici scriitorii de limbă sârbă sau maghiară, care, laolaltă cu românii, au reflectat și (cum se întâmplă cu literatura) au modelat specificul acestei regiuni ce se întinde azi pe teritoriul a trei state naționale, incluzând trei granițe politice: România, Serbia și Ungaria.

Lucrurile stau cu totul altfel atunci când vine vorba de dicționarele de literatură română, cel puțin pentru perioada de dinainte de 1990. Istoriile literaturii române sunt adesea un fel de pendant al istoriei românilor, sunt influențate de ideologia acestora și se transformă în niște narațiuni paralele cu ele, doar că plasate în spațiul literaturii: dacă istoria românilor (sau a României) urmărește într-o manieră deterministă formarea poporului român și a statului național românesc, și istoriile literare vor urma îndeaproape aceleași linii de forță, devenind discursuri justificative ori de susținere a acelei Istoriei Naționale. Cum dicționarele nu sunt dependente de o asemenea narațiune de tip întemeietor, nu au nici această încărcătură extraliterară, deși nu sunt nici ele scutite de povara ideologiei. Astfel, în *Bibliografia literaturii române (1948-1960)*, lucrare coordonată de profesorul Tudor Vianu și apărută în 1965 chiar la Editura Academiei R.S.R., apar zeci de autori de etnie germană, cu tot cu titlurile volumelor publicate de aceștia. Marian Popa include și el, în *Dicționarul de literatură română contemporană* (Editura Albatros, București, 1971), scriitorii de limbă germană din România, care sunt prezenți și în *Dicționarul de literatură română – scriitori, reviste, curente* (Editura Univers, 1979), coordonat de Dim. Păcurariu, și într-un ghid bibliografic al literaturii române, publicat în două volume, în 1982 și 1983, la Biblioteca Centrală Universitară București de un colectiv coordonat de dr. Ion Stoica. În general, dicționarele de literatură română dinainte de 1990 fac o selecție bazată pe criteriul teritorial (autorii literaturii române sunt autori din România) și, subiacent acestuia, pe cel cultural (autorii din România aparțin literaturii române).

Surprinzător pare faptul că după 1989 dicționarele literaturii române par să revină și ele la o viziune mai restrictivă, caracterizată de preeminența criteriului etno-lingvistic, în dauna celui teritorial și a celui cultural. Autorii de limbă germană nu mai sunt prezenți în marile dicționare ale literaturii române (cum este, de exemplu, *Dicționarul general al literaturii române*) sau sunt incluși doar în lucrările cu caracter regional, precum *Dicționarul scriitorilor din Banat*, volum apărut în 2005 la Editura Universității de Vest din Timișoara. Deși această abordare pare una sistematică – în limita lucrărilor, nu foarte numeroase, apărute în ultimii douăzeci de ani –, există și aici inconsecvențe; astfel de abateri sunt însă rare, accidentale și ilustrează un curent de opinie marginal în cercetarea literară. De exemplu, în lucrarea lui Ion Bogdan Lefter *Scriitori români din anii '80-'90* îl găsim pe William Totok, dar alături de el – din motive explicate de coordonatorul acestui dicționar în prefața lucrării respective – nu mai apare nici un alt reprezentant al Aktionsgruppe Banat.

S-ar putea găsi numeroase explicații pentru acest fenomen de retragere a „naționalităților conlocuitoare“ din spațiul validat oficial al literaturii române, dar în cazul germanilor din România emigrarea ar putea fi una suficientă: activitatea scriitorilor de limbă germană de pe teritoriul României s-a redus masiv, iar strălucirea exploziei reprezentate de creația predecesorilor din Aktionsgruppe Banat a pus-o inevitabil într-un con de umbră, mai ales după emigrarea din România a celor mai de seamă reprezentanți ai acestei literaturi. Nu ignorăm nici numeroasele transformări ale literaturii de limbă română (inclusiv aflusul consistent de scriitori din Republica Moldova), care au determinat o anumită dezorientare și re poziționare aproximativă a criticilor literari, nici reculul evident al lucrărilor de istorie literară tradiționale. S-ar putea, iarăși, ca peisajul literar complex, extrem de dinamic și adesea haotic din România de după 1989 să fi determinat o reacție de sens contrar din partea cercetătorilor, o revenire la un instrumentar critic mai simplu – chiar dacă uneori lipsit de subtilitate și acuratețe. Fenomenul este mult mai complex și ar merita în mod cert o analiză extinsă. Am ținut totuși să amintim aici câteva dintre volumele de istorie literară și dicționarele care, indiferent din ce motiv, menționează activitatea literară a autorilor de etnie și limbă germană. Motivul este evident: faptul că aceste lucrări de anvergură, instrumente de lucru pentru filologi, au în titlu sintagma „literatura română“ și includ în conținutul lor autorii de limbă *germană* originari din România dovedește că literatura acestora a fost totuși revendicată în mai multe rânduri de istoricii literari din țară, fiind asimilată fără probleme literaturii române, chiar dacă asta s-a întâmplat în special în perioada comunistă, probabil ca o reflexie a comandamentelor ideologice ale epocii.

Statutul incert, de autori în interval, pe care l-au avut scriitorii germani din România e ilustrat și de oscilațiile taxonomice ale editurilor românești care le-au publicat cărțile după 1989. (Reamintesc că este vorba de autori de limbă germană, originari din România, stabiliți în Germania și care scriu în continuare în germană cărți pe teme românești sau/și plasate în spațiul românesc.) De exemplu, Editura Polirom, care are colecții specializate, dedicate atât autorilor români, cât și celor străini, publică în 2006 romanul Hertei Müller *Animalul inimii*, tradus din limba germană de Nora Iuga. Cartea apare în colecția „Fiction ltd.“, dedicată literaturii române, alături de cărțile lui Ștefan Agopian, Norman Manea, Mihai Zamfir, Ion Vianu sau Gabriela Adameșteanu. În aceeași colecție de autori români apare, tot în 2006, și romanul lui Richard Wagner *Catrafuse*, tradus din limba germană de Michael Astner. În schimb Dieter Schlesak (născut în 1934 în Sighișoara) publică în 2008 la aceeași editură

romanul *Capesius, farmacistul de la Auschwitz*, în traducerea lui Cosmin Dragoste, numai că el apare în colecția „Biblioteca Polirom“, dedicată autorilor străini, alături de Isaac Babel, Truman Capote, Umberto Eco, Vladimir Nabokov, George Orwell etc. – dar și alături de György Dragomán sau Attila Bartis, doi autori de limbă maghiară originari din România și emigrați în Ungaria.

Problema fundamentală a delimitării granițelor literaturii române – inclusiv a zonelor de tranziție, de interval sau de „intermediaritate“, cum spunea Stefan Sienerth în interviul acordat lui Cristian Cercel, citându-l la rândul său pe Dieter Schlesak – este aceea a stabilirii criteriilor de selecție și ordonare. Simplificând puțin, am putea spune că în cazul scriitorilor originari din România, dar care scriu în altă limbă decât româna, includerea ori excluderea lor ține de interpretarea sintagmei „literatura română“, ce impune criteriul de selecție primară: ea poate fi înțeleasă fie ca „literatura de limbă română“ sau, mai restrictiv și mai simplist, „literatura etnicilor români“, fie ca „literatură din România“. Accepțiunile diferite ale acestei sintagme definitorii determină cartografieri diferite ale spațiului literar românesc. Iar această imprecizie terminologică nu este una specifică românească: tot ea e responsabilă și pentru acceptarea șovăielnică sau rezervată a autorilor de limbă germană originari din România de către critica literară din Germania, țara unde – ironia sorții – trăiesc astăzi cei mai mulți dintre autorii respectivi, deveniți cetățeni germani tocmai grație originii lor etnice (ea însăși discutabilă în cadrele impuse de statul german). Polemicile asupra statutului acestor autori și a literaturii scrise de ei, la care participă nu doar criticii și istoricii literari, ci și scriitorii înșiși, sunt un efect al incertitudinilor și dilemelor identitare provocate de „intermediaritatea“ lor, ale cărei contururi le delimitează foarte bine unul din membrii Aktionsgruppe Banat, Anton Sterbling: „Avem o dublă raportare la realitate: la o realitate spirituală și la una concretă, materială. Ținând în parte, prin limbă și cultură, de literatura germană, ceea ce se scrie se confruntă în mod necesar cu realitatea de la fața locului“ (în Bernic, Wichner 2013, 173) – adică din România comunistă. În fapt, tocmai încărcătura ideologică a conceptului de literatură națională este cea care împiedică acceptarea caracterului intermediar/dublu/impur al operei autorilor originari din România, dar care scriu în altă limbă decât română.

(Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională – CCPE.)

Bibliografie:

- Becker, Tanja 2012, „Vânt potrivit până la tare – influența literară a «Grupului de Acțiune Banat» asupra «Generației '80»“, în *Vatra*, nr. 1, pp. 48-51.
- Bernic, Corina; Wichner, Ernest (coord.) 2013, *La început a fost dialogul. Grupul de Acțiune Banat și prietenii*, Editura Polirom, Iași.
- Cărtărescu, Mircea 1999, *Postmodernismul românesc*, Editura Humanitas, București.
- Crăciun, Gheorghe 1998, *În căutarea referinței*, Editura Paralela 45, Pitești.
- Dragoste, Cosmin 2007, *Herta Müller – metamorfozele terorii*, Editura Aius PrintEd, Craiova.
- Glajar, Valentina (coord.) 2004, *The German Legacy in East Central Europe as Recorded in Recent German-Language Literature*, Camden House, Rochester, NY.

- Lefter, Ion Bogdan 2012, „Cum se întâmpină o antologie de poezie (germană)“, în *Apostrof*, nr. 8.
- Manolescu, Nicolae 2008, *Istoria critică a literaturii române – cinci secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești.
- Motzan, Peter (coord.) 1982, *Vânt potrivit până la tare*, Editura Kriterion, București.
- Nagy-Szilveszter, Orsolya 2011, „Notions of Belonging in 20th-Century Romanian-German Literature“, în *Eurolimes*, suplimentul 2, pp. 225-241.
- Negoîtescu, Ion 1991, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Minerva, București.
- Popescu, Simona 1998, *Volubilis*, Editura Paralela 45, Pitești.
- Rotaru, Ion 1987, *O istorie a literaturii române*, vol. III, Editura Minerva, București.
- Sălcudeanu, Petre 1985, prefață la Otto Fritz Jickeli, *Cronica unei familii de sași ardeleni*, Editura Kriterion, București, pp. 8-9.
- Sienerth, Stefan 2007, „Dacă Herta Müller ia mâine premiul Nobel, literatura română o va accepta subit“ (interviu de Cristian Cercel), în *Observator cultural*, nr. 391, 27 septembrie.
- Spiridon, Olivia (coord.) 2012, *Scriitori germani din România de după 1945 – o antologie de proză*, Editura Curtea Veche, București.
- Țeposu, Radu G. 1993, *Istoria tragică & grotescă a întunecatului deceniu literar nouă*, Editura Eminescu, București.
- Wagner, Richard 2006, „Care este cetățenia dumneavoastră?“, în *Orizont*, nr. 6, iunie.
- Zaciu, Mircea 1982, prefață la Thusnelda Henning-Hermann, *Plugul de lemn*, Editura Kriterion, București, pp. v-xi.